

օր. հայ. հարցախոս, յունարէն θρασύς = յանդուզն, ար. krimb = որդն, սանսկր. քրճհամի, dhṛṣṇu-ṣ, kṛmi-ṣ):

Զայնագիտութեան քննութեամբ՝ ազգակից լեզուներու շրջանակին մէջ հայերէնի բունած դերքին նկատմամբ ստացած մեր տեղեկութիւններուն վրայ, շատ քիչ բան կ'աւելցնէ հոլովներու ուսումնասիրութիւնը: Անուանց հոլովման միակ նկարագրականը, որ այս տեսակէտէ արժէքաւոր է, գործիականին կազմութիւնն է: Հայերէնն այստեղ կ'ենթադրէ եղակւոյն համար *bhi ձեւ մը, իսկ յոգնակւոյն համար *bhis (օր. հայր, եղ. գործ. հար-բ, յոգն. գործ. հար-բf): Եզակի գործիականին վերջաւորութիւնը շատ լաւ կը համաձայնի ձայնագիտորէն յունարէնի -φει աւարտին հետ: Բայց այդ մասնիկին հայերէնի մէջ կանոնաւոր միայն գործիականին համար սահմանափակ գործածութիւնը՝ չի համաձայնիր յունարէնին հետ: Այլ աւելի կը համաձայնի սլաւ-բալտեան լեզուներու գործիականակերտ -mi մասնիկին գործածութեան հետ (հմմտ. լիտ. եղ. գործ. sunu-mi = որդւով, յոգն. գործ. sunu-mis, sunus = որդի, բառին): Թէ ինչ կերպով m- նախատառ հոլովաւարտները bhi- վերջաւորութիւններու փոխանակած են սլաւ-բալտեան լեզուներու եւ գերմաներէնի մէջ՝ տակաւին ծանօթ չէ, սակայն այսչափ որոշ է, թէ m- հոլովաւարտները bhi- վերջաւորութիւններէն անկախ չեն: Այսպէս ուրեմն կը թուի՝ թէ հայերէնը գործիական հոլովի խնդրոյն մէջ միջին դերք մ'ունի սլաւ-բալտերէնի եւ յունարէնի միջեւ: Ծատ շահեկան էր դիտնալ, թէ ա'րդեօք այբաներէնն ի սկզբան անդ ինչ դերք ունէր այս նկատմամբ: Բայց որովհետեւ այն մեծ կորուստին, զոր այբաներէնի հոլովումը կրած է, կը վերաբերի ճիշդ ալ գործիականը, այս պատճառաւ այդ հարցման չենք կրնար պատասխանել. սակայն կարելի չէ ժխտել զէ՛թ այն հնարաւորութիւնը՝ թէ այբաներէնը կամ հայերէնին եւ կամ սլաւ-բալտերէնին հետ համաձայնած պիտի ըլլայ: Ընդհակառակն ոչ իտալականն եւ ոչ հնդկ-իրանականն այդ եզակի -bhi (-mi) գործիականն ունեցած էր: Հայերէնի բայական խոնարհումը դժուարաւ կ'ուսան մը կ'ընծայէ աւելի ճշգրտորէն որոշելու համար լեզուին ազգակցական դերքը:

Իսկ երբ բանավերջը նկատի առնունք,

նախապէս յայտնի է թէ ո՛չ ամէն մասնական համեմատութիւններ, որոնց հայերէնը կը մասնակցի, ծանրակշիռ են անոր ազգակցական դերքը որոշելու համար: Այս պատճառաւ նախ եւ առաջ նկատողութեան չեն առնուիր այնպիսի համեմատութիւններ, որոնք միայն մէկ լեզուաճիւղի մէջ կը պահուին (այսպէս հայ. լաւծ, լատ. jugum եւն, միայն այբաներէնը չունի). նմանապէս համեմատութիւններ, որ թէեւ մի քանի լեզուաճիւղերու մէջ երեւան կու գան, որոնք մասնաւոր շփումներ չունին իրարու հետ. (օր. համ. հայ. երէկ, սանսկր. rajas, յուն. ἔρεβος, գոթ. riqis): Այլ առ առաւելն անուղղակի համեմատութեան կ'առնուին այնպիսիները, որոնք մերձաւոր լեզուաճիւղերու փոքրիկ խումբի մը մէջ կը պահուին (հայ. հայր կը պահուի ար. սլաւ. եւ բալտեան լեզուներու մէջ. եւ գուցէ կարելի էր այս երեք ճիւղերուն միջեւ միութիւն մը հաստատել, որուն հայերէնը մասնակցած չըլլայ. հայ. եղբայր, բոյր կը պահուին արաներէնի եւ հին նշանակութեամբ նաեւ յունարէնի մէջ): Դեռ կը մնան սակայն բազմաթիւ եւ յինքեան շատ զանազան մասնական համեմատութիւններ, որոնք նկատի կրնային առնուիլ իբր արտայայտութիւն հնդեւրոպական այն հին դաւառականին ալիքներուն, որոնք կը պարփակեն նաեւ հայերէնը: այսպէս՝ հայ. մոռաւաճ, կայ տերէնի եւ յունարէնի, այլ, նաեւ յունարէնի, իտալականին, կեղտերէնի եւ գերմաներէնի մէջ. բոկ (բոկոտն), սլաւ., բալտ. եւ գերմ. ոստ, յուն. եւ գերմ. ցիւն նոյնպէս հնդկերէնի, պարսկերէնի եւ յունարէնի մէջ: Այս դէպքերու սահմանն որոշել շատ դժուարին է եւ ուսումնասիրութիւնը դժուար, եւ բաց աստի նաեւ զասոնք նկատի առնելով մեծ փոփոխութիւն մը պիտի չկրէին այն հետեւութիւնները, որոնց կը հասնինք միայն աչքի առջեւ ունենալով ծայրայեղ դէպքերը՝ այն դէպքերը, ուր հայերէնը միայն մէկ լեզուաճիւղի մը հետ կը համաձայնի: Այս պարզուած ընթացքով ալ տակաւին կը մնան բաւական դժուարութիւններ: Միշտ դիւրին չէ որոշել թէ ա'րդեօք ո՞ր ստուգաբանութիւնները բաւական պահով են հաշուի առնուիլ կարենալու համար. երբեմն կրնան տարակոյսներ ելլել, թէ իրապէս համեմատութիւն մը պէ՞տք է

միայն երկու լեզուաճիւղի իբր սահմանափակ ընդունիլ: Ուստի բացարձակ ստոյգ թիւեր չէ կարելի գտնել, սակայն տարբեր հաշիւներու անջրպետն ալ շատ մեծ չէ: Այն հաշիւը՝ զոր կ'ունենանք Հիւրչմանի հաւաքած ստուգաբանական ատաղձն աչքի առջեւ ունենալով, եւ ասոր վրայ աւելցնելով՝ ցորչափ իբր ապահով կրնան համարուիլ, այն հաստատուն ստուգաբանութիւններն հայերէն բառերու, որոնք յետոյ առաջարկուած են այլեւայլ գիտնականներէ մենագրութիւններու եւ գիտական թերթերու մէջ, զմեզ կը հասցնեն սա եզրակացութեան, թէ մեծագոյն թիւով առաձայտուել համաձայնութիւններ կը տեսնուին միայն սլաւ-բալտերէնի, հնդկ-իրաներէնի եւ յունարէնի հետ, մինչդեռ սակաւաթիւ են այն առանձնայատուկ համաձայնութիւնները, զոր հայերէնն ունի գերմաներէնի, իտալականին, կեղտ. եւ այբանական լեզուներու հետ: Այս եզրակացութեան դէմ սակայն այբաներէնի նկատմամբ վերապահութիւն մ'ընելու ենք: Նախապէս իսկ յայտնի է, թէ լեզու մը՝ որ փոխառեալ բառերով ողողուած է եւ այդ պատճառաւ նաեւ բնիկ մասունքներն աղաւաղուած են, եւ բաց աստի ուշ աւանդուած, թերի հաղորդուած եւ շատ անկատար ուսումնասիրուած է, բնականաբար ստուգաբանական միայն դոյզն ատաղձ կրնայ մատակարարել: Սակայն այբանական համեմատութեանց մէջ կան շատ հայկական համեմատութեանց մէջ կան շատ մը կէտեր, որոնք մշակութային եւ քերականական տեսակէտէ շատ կարեւոր են. օր. ար. ardi հայ. արթ (խաղողի). ար. s- = ոչ, հայ. չ-, ար. ha = ուսեմ կատ. հեցրա, հայ. ուսեմ կատ. եղ. Յ. դէմք եկեր: Այսպէս ուրեմն հաստատուն կը մնամ իմ (KZ. 36, էջ 340 յայտնած) կարծիքիս վրայ, թէ պէտք ենք ընդունիլ՝ որ հայերէնի եւ այբաներէնի միջեւ որոշ առանձնայատուկ ազգակցական աղբրներ գոյութիւն ունեցած ըլլան: Այս կարծիքս յետոյ դարձեալ ուրիշ գիտնականներ շատ աւելի շեղումա՞ծ ու կրկնած են եւ շատ հեռու չեն մնացած այդ երկու լեզուները «թրակեան» լեզուախումբի մը վերածելու ուղիք: Սակայն նախապէս մը վերածելու ուղիք է ձայնայեղ ինձ ուղիղ չի թուիր, որուն դէմ է ձայնական դրութեան զարգացման այն անշուշտ հին անմիաբանութիւնը, զոր վերը մատնահիշ ըրինք (հնդեւր. օ-, հայ. օ-, ար. օ-, հնդեւր. ֆ, հայ. աւ, ար. օ, հնդեւր. ք- հայ. ար, ար. րի):

Իսկ միւս լեզուաճիւղերու նկատմամբ ընդհակառակն չեն տարակոյսիք, թէ թուականորէն յառաջ բերուած ստուգաբանական արդիւնքը կը համապատասխանէ պատմական իրականութեան մը, այսինքն թէ հայերէնն աւելի սերտ ազգակցութիւն մը կը ցուցնէ սլաւ-բալտեան, հնդկ-իրան. եւ յունական լեզուներու հետ քան թէ գերմ., իտալ. ու կեղտական լեզուներու: Իմ թուած առանձնայատուկ համեմատութիւններն են՝ յունարէնի հետ 95, հնդկ-իրաներէնի 53, սլաւ-բալտերէնի 34, գերմաներէնի 24, իտալականին 15, կեղտերէնի 3: Եթէ Հիւրչմանեան ատաղձով միայն բաւականանայի, այն ժամանակ հետեւեալ թիւերը պիտի ստանայինք՝ յունարէնին հետ 59, հնդկ-ստանայինք՝ յունարէնին հետ 59, հնդկ-իրանականին 37, սլաւ-բալտերէնի 14, գերմաներէնի 10, իտալականին 10, կեղտերէնի 0: Հայ-գերմանական, հայ-իտալական համեմատութիւններէն շատերը բաց աստի նուազ կարեւոր են. ամէնէն աւելի նշանակալիցներն են՝ հայ. հատտ, հինհայ. tafn (altnord.) fastr, հայ. տաւն, հինհայ. tafn = զօհ (այնչափ միայն գերման-հայկական համեմատութիւն մը կ'արժէ, ցորչափ որ յուն. δαπάνη ձեւով ու նշանակութեամբ հեռաւոր մնայ), հայ. գով, հինհայ. gammi = խրճիթ (Lidén, Arm. Studien 1906, էջ 15), հայ. երէց, լատ. priscus, հայ. ըստ, լատ. post, հայ. պրաւք, լատ. crūs են:

Թէ հայերէնի սերտ ազգակցից լեզուաճիւղերու մէջէն ամէնէն համեստ տեղը սլաւ-բալտեանն ունի, կարելի չէ տարակուսիլ: Սակայն բաւական նշանակալից կուսիլ: Սակայն բաւական նշանակալից մասնիկով), լիտ. galvà, հնուլ. glava, հայ. բերաւն, լիտ. burnà, հայ. գեղձ, հինուլ. žlėza հայ. որդի, հինուլ. rodū = ծնունդ, սերունդ, հայ. բոռն, լիտ. tarnas = ծառայ, հայ. խիւղ (խնդամ), խաւն (խանդամ), լիտ. chęd = ցանկութիւն, հայ. բաթաւեմ, հինուլ. topiti = թաթաւել:

Իսկ հնդկ-իրանականին հետ ունեցած համաձայնութիւնները թէ՛ բազմաթիւ են եւ թէ՛ կարեւոր: Նշանաւոր են օրինակի համար հայ. ձի, սանսկր. haya-s, հայ. ինձ (անասուն), սանսկր. simha-s = առիւծ, հայ. արծուի, արծիւ, սանսկր. rjipya-s վերապիւր թռչող արծուին, աւեստ erazifyō-parana = արծուաթռիչք ἄρξιφος: ἀετὸν παρὰ Πέρσαις Հես. (բայց բնական է նաեւ ἄρ-

